

Lärarna och framtidens skola

Erik Sigsgaard

professionshøjskolen UCC, København, Danmark

Skolans konstituerande drag är klassen, lektionen, undervisningen, läxorna, disciplinen, läraren och åldersuppdelningen. De kan verka orubbliga även om industrisamhället, i vilket de har vuxit fram, är på stark tillbakagång. Skolan utbildar alltså eleverna till ett samhälle som inte längre finns.

Framtidens skola håller dock sakta på att växa fram och modiga lärare bryter med skolans konstituerande drag. Men vad ersätter de dragen med?

Det belyses av de samtal jag har haft med lärare i samband med forskningsprojekten "Utskälld" och "Nej". Låt oss titta närmare på ett av dem.

Janni har varit lärare i sju år och trivs mycket bra med det, "så länge jag inte läser tidningen". Janni är lärare på ett annat sätt än vad de flesta minns från sin egen skoltid. Hon lägger stor vikt vid sitt och barnens Nej. Utskälld-projektet har varit en viktig inspirationskälla för henne [1].

Att hjälpa

På frågan om vad hennes uppgift är som lärare svarar hon:

Det är att förmedla ämneskunskap och att hjälpa barnen med deras sociala inlärning.

Förmedla och hjälpa. Att "förmedla" kan vara att undervisa, men som vi kommer att se kan det också vara mycket annat. Men att "hjälpa" måste betyda att eleven kommer främst. Eleven vill något, provar på något eller har bestämt sig för något och Jannis uppgift är att hjälpa honom eller henne med det.

I Jannis klass finns det något som heter "kompishjälp" - barn som hjälper varandra. Varje barn har också en klämma med en figur på och barnets namn. Om man vill ha hjälp och kompis inte kan hjälpa kan man hänga upp sin klämma i klämsnöret. Då ser Janni klämman och kommer för att hjälpa. Det kan också vara en kompis som är färdig med sin uppgift som tar en klämma och går fram till det barn som vill ha hjälp. Som klämhjälpare får man dock bara hjälpa genom att ställa frågor.

Det kan även finnas barn som säger nej till att delta i det man arbetar med i klassen. Då är uppgiften inte att tvinga eleven utan att hjälpa till med att identifiera orsaken till att han eller hon säger nej.

Enligt Janni är hennes huvuduppgift att hjälpa.

Men det kan också vara barnen som hjälper Janni:

"Det händer att jag kommer på mig själv med att göra något som jag inte tycker är ok. Då säger jag till barnen att de får hjälpa mig att undvika det."

Barnen uppmanas alltså att ingripa och säga till Janni om hon exempelvis är orättvis. I den gamla

skolan vågade eleverna sällan kritisera läraren och gjorde de det ändå blev de ofta straffade.

Lugn i klassen - arbetets lugn eller maktens lugn

Miljön i en klass där det timma efter timma, dag efter dag, är så tyst att man kan höra en knappnål falla är fruktansvärd, för det är barn som har tystats genom maktmedel. Maktens lugn är förfärligt för det bygger på rädsla, men arbetets lugn är behagligt och det behöver både barn och lärare.

"Det där med att bli högljudd för att få lugn är absurt", säger Janni om lärare som skriker högt för att få tyst. "Istället står jag med armarna i kors och händerna på mina axlar så att jag har kontakt med mig själv. Då vet alla att det ska vara tyst. Så ibland är vi tysta. Andra gånger pratar vi med kompisröst."

"Jag försöker upprätthålla en struktur som är fast, men inte rigid. Vi har skapat något som man skulle kunna kalla för ADHD-pedagogik [2]. Låt mig ge ett exempel. Vi var på Zoo. Jag hade den lite krävande gruppen, vi skulle rita djur och behövde en bänk. Vi pratade lite om det, en elev fick syn på en bänk och jag sa: Vi går bort till den. Men plötsligt saknades en pojke. Nej! Han har väl inte gått ut på gatan? Det var några fruktansvärda sekunder som passerade. Men han hade bara gått bort till bänken - direkt! Då lärde jag mig något."

"Ett par gånger om året går vi igenom klassreglerna och ibland skrotar barnen en regel. [3]

Lärarnas ledarroll är mycket svår, för "klassen" är ofta lite oregerlig. Klassen är ju en skapad gemenskap och inte en riktig gemenskap, eftersom en riktig gemenskap definieras av att deltagarna själva har valt den och fritt kan lämna den. Därtill hör att alla barnen i klassen är lika gamla. Tidigare menade man att det därmed var enklare att "undervisa" dem. De skulle bara kunna lyssna, förstå och återge - "ta emot undervisning", men de var för olika. Trots att alla var 10 år, så var en del som 12-åringar intellektuellt och andra som 8-åringar, medan andra var som 6-åringar socialt och andra som 11-åringar. Att man låtsas att barnen i klassen är lika är nog fortfarande en huvudorsak till att eleverna lär sig för lite. Samtidigt förlorar man de stora möjligheterna med den åldersintegrerade gruppen där de stora kan hjälpa de små och de små kan lära av de stora.

Denna avgörande svaghet i klassundervisningen uppmärksammades inte tidigare för att barnen hade små och stora lekkamrater utanför skolan. På grund av institutionaliseringens våldsamma utbredning och närsamhällets söndervittring har de det dock bara i begränsad utsträckning idag och detta slår igenom kraftigt i skolan. Allt fler elever kommer till skolan med för liten social träning - för att använda Jannis begrepp - och är fattiga på upplevelser och därmed på begrepp. Dessa förhållanden måste tillskrivas livet utanför skolan men de gör lärarnas uppgift svårare än någonsin. Eftersom dessa förhållanden är frånvarande både i den allmänna och den vetenskapliga debatten förstås de naturligtvis inte. De är ännu inte uppe på bordet och därför får lärarna och skolan skulden för bristande kunskaper, färdigheter och social utveckling.

Men skolan är bara medskyldig till detta om den undlåter att förändra sig så att den passar dagens barn och unga och deras liv i samhället.

Det är naturligtvis begränsat vad den enskilda läraren kan göra åt dessa förhållanden, men Janni gör vad hon kan inom klassens ramar. Hon dikterar och styr inte utan introducerar och uppfinnar demokratiska element. Man skapar "klassregler", vilket kan innefatta lärarens bestämmelser, men det händer också att eleverna skrotar dessa. Man ska inte vara tyst för att läraren kräver det, utan för att arbetet kräver det. Tillsammans med barnen ska lärarna utveckla "ADHD-pedagogik" eftersom de varje dag upplever behovet av det - även om de kanske inte tydligt erkänner missförhållandet mellan skollivets organisation och barnens levnadsvillkor. Ett av svaren borde ju vara enkelt: När barnen har förlorat det sociala livets åldersintegration så är det nödvändigt att åldersintegrationen blir en av de bärande organisatoriska principerna i den framtida skolan. Med kompisjälp och klämhjälparna har Janni och eleverna dock tagit viktiga steg mot

åldersintegration och inbördes hjälp. Det är inte längre en straffbar handling att hjälpa sin kamrat eller att "skriva av". Det har tvärtom blivit någonting bra och positivt. Därmed får viktigt livsinnehåll som nästan har exkluderats från vardagslivet plats i skolan.

Det ger ett rikare skolliv och gladare barn och ungdomar. [4]

Och vilka lär sig bäst, glada barn eller kuvade barn?

Kroppen i klassen

Ska det vara lugnt i klassen krävs det att barnen sitter stilla, lyssnar och räcker upp handen. Så är det inte i Jannis klass. Vill man vara klämhjälpare måste man resa sig från stolen, gå till klämsnöret och bort till det barn som behöver hjälp, och tillbaka till sin plats. "Kompishjälpen" går till på liknande sätt. Material ska hämtas och medföras och gruppkonstellationerna växlar. Barnen sitter inte bara stilla. Det är liv i kropparna. Men lär sig inte barnen mindre då? Tvärtom, säger den franska forskaren Merleau-Ponty – Ingen inläring sker utanför kroppen. En orsak till ringa inläring är därför, enligt honom, för mycket stillasittande.

Traditionell klassdisciplin innebär många Nej till barnen och medför många Nej tillbaka från dem, och därmed många utskällningar och annan bestraffning. Det skadar inläringen.

Barns Nej

Samma fokus på lärarens roll framträder när Janni tillfrågas om barnens Nej. Det ska sägas att Janni är skolans konfliktlösare och hon leder dessutom en grupp barn som är "elevkonfliktlösare". Man ser det alltså som självklart på skolan att det uppstår konflikter när många människor är tillsammans, och att det är både möjligt, önskvärt och nödvändigt att begränsa konflikternas skadeverkningar.

Ett barns Nej betraktas inte bara som olydnad:

"Om vi ställer för stora krav, socialt eller kunskapsmässigt, säger barnen Nej. Därför är det absurt att vi utan differentiering skickar ut alla barnen på rasten, för därmed framtvingar vi många Nej."

"Om ett barn säger nej till att gå ut på rasten måste man ta reda på orsaken till det. Om det beror på att eleven är rädd för att bli retad eller slagen får man ta tag i det och inte bara säga nej till barnet och – när de andra går ut ska du också gå ut."

"En lite besviken tjej vars utflykt blivit inställd sa när hon fick syn på mig: Åh, NEJ! Jag kunde verkligen förstå att hon var besviken över att inte få åka på utflykt och det faktum att hon blev sedd och förstådd gjorde att det hela avdramatiserades."

"Om du pratar våldsamt till en elev och t.ex. säger: "Du är alltid sådan", så definierar du eleven som någon som har negativa avsikter. Ditt nej till barnets goda vilja framkallar därmed ett Nej från barnet. Därför hjälper barnen mig att tala lugnt och sansat. Ibland försöker de också få föräldrarna att prata på samma sätt, så vissa föräldrar kan ibland bli lite irriterade på mig."

"Det är viktigt att jag pratar vänligt med barnen, för om jag pressar dem så att de tappar kontrollen kan jag pressa dem till att kasta första stenen. Om jag hela tiden säger nej så kan jag med andra ord pressa dem till hårda nej."

"Om barnen inte kan leva upp till en annan lärares krav måste jag som klassföreståndare försöka förmedla problemet till läraren... och det är svårt", säger Janni med eftertryck.

Janni tänker inte att nej-sägande barn är på ett visst sätt, utan att de har en anledning till att säga

nej. Dessutom kan det vara hennes eget nej till ett barn, som framkallar barnets nej.

Därför skulle det vara meningslöst att skälla ut barnet eller anklaga det för dess uppförande. Istället måste man ta reda på orsaken till barnets nej och inse att det kan vara ens eget nej som framkallar och kanske förstärker barnets nej. Man måste förstå att man som lärare med stort ansvar lätt kan börja tala hårt till barnen och därför måste man ha hjälp av barnen med att tala ordentligt till dem.

Många vuxna tycker inte att dagens barn och ungdomar pratar fint. Kanske skulle de prata finare om deras lärare bad dem om hjälp med att tala ordentligt.

Utskällning

Är det inte lite överdrivet när Janni lägger så stor vikt vid att tala ordentligt till eleverna? Det gör väl de flesta lärare. När 871 skotska lärare tillfrågades om utskällningar svarade 99 % att de hade skällt ut någon nyligen, 64 % att de ofta skällde ut någon, medan bara 7 % av dem menade att utskällningen hjälpte (Sigsgaard, E. (2003) Utskälld. Stockholm: Liber). Av fler än 10 000 tillfrågade vuxna kunde alla minnas att de blev utskälda i skolan. Det verbala våldet har således en helt förbluffande utsträckning i skolan. Samtidigt är dess skadeverkningar både många, allvarliga och väldokumenterade. Det är inte orimligt att anta att just utskällningar är den viktigaste orsaken till bristande inlärning.

Janni säger:

"Vi är väldigt oeniga om utskällningar. Man hör ofta lärare nöjt säga till varandra: "Där fick de sig en ordentlig omgång!" Den outtalade betydelsen är att det hade de sannerligen också förtjänat.

När man skäller ut någon visar man att det är ok att vara respektlös."

Med denna sista mening pekar Janni på en av grundorsakerna till mobbning bland barn. Har man genom utskällningar av lärare lärt sig att det är ok att vara respektlös så ligger det också nära till hands att vara respektlös mot andra, och det är enklast att vara det mot dem som inte har styrka eller en maktposition till att försvara sig. Vill man bekämpa mobbning bland barn kan man självklart prata på klassmöten om hur viktigt det är att behandla varandra korrekt, men om lärarutskällningar är god ton på skolan så hjälper det inte riktigt. Om lärarnas utskällningar begränsas kommer däremot elevmobbningen att avta.

Man kan därför hoppas att det förutom aktiviteter mot mobbning också kommer aktiviteter mot utskällningar på skolorna.

Bakom stängda dörrar - att vara lärare idag

Janni trivs med att vara lärare, säger hon och tillför "så länge jag inte läser tidningen". För i tidningen står det mycket om vad skolan borde göra och kanske inte gör. På bara 50 år har skolan mist sin aura. Lärarna är inte längre aktade, och ibland kanske de rent av känner sig föraktade. Skolan är inte längre given. Den är ett erbjudande bland många på marknaden, som kan väljas bort. Den bedöms utifrån prov och tester som ska läggas ut på nätet... eller ska de det? Det diskuteras.

Och skolan är en brokig affär på samma sätt som samhället i stort. Men den har blivit bättre.

Janni: "Förr förmedlade en historielärare ett ämne, han tänkte inte på att tillrättalägga undervisningen så att inlärningen optimerades för den enskilda eleven.

Det är inte heller alla lärare som gör det idag, även om många gör det. Och många barn har det bra i skolan. Men uppgiften med att alla barn ska integreras är inte lätt.

"Han är duktig, han sprudlar, men han går från 0 till 100 på en sekund", berättar Janni om en pojke. "Jag kämpar verkligen med att hjälpa honom, men gruppen säger nej till att ha honom med och jag tycker det är ett rimligt nej. Pojken fick narrativ vägledning för han såg sig själv som den värsta människan i världen. Nu använder vi ärtor. Idén uppstod tillsammans med honom själv. Han har torkade ärtor i sin ficka och när raseriet bubblar upp i honom tar han en ärta medan han säger "strunt i det" till sig själv. Varken psykolog eller integrationspedagog kunde hjälpa honom, men han kämpar verkligen för att reglera sitt temperament.

Grupperna i klassen kan ta emot nästan vem som helst, vilket är mycket imponerande, men de vill inte ta emot de barn som är alltför aggressiva."

Det är sådana uppgifter som dagens lärare kämpar med och det var det inte många som tog på sig förr. Det gick inte alls utan ärtor.

Det kan finnas en glädje i att arbeta tillsammans med kollegor. Janni arbetade tillsammans med en pedagog en gång. "Hon var helt fantastisk, hon hade alltid en anledning när hon gjorde något. Det gick aldrig av gammal vana, hon var fantastisk, hon kunde trolla. Men idag arbetar vi väldigt mycket bakom stängda dörrar – för 15 år sedan fanns det exempelvis resurslärare man kunde diskutera med, man iakttog andras undervisning."

Att arbeta kritiskt

Janni är en kritiskt arbetande lärare, men vad innebär det? Några exempel:

"Om det är ett barn som slåss, skäller jag inte ut barnet, jag frågar – för det finns alltid en anledning. Det öppnar upp."

"Precis som eleven kan vara rädd för rasten kan eleven också vara rädd för läraren. Ofta förväntar sig barn att bli utskällda, de vet att nu kommer det en vuxen, då blir jag utskälld."

Janni är kritisk till förhållandet barn-vuxen i skolan. Hon tycker att det är ett maktförhållande och hon försöker bryta mönstret genom att inte göra det förväntade och fruktade – att ge utskällningar. Hon solidariserar med de utsatta och försöker mildra deras förhållanden. Men om hon ska förstå dem måste hon gå till sig själv. Hon berättar om en sommarakademi hon som lärare skulle delta i:

"Något av det värsta som finns är att behöva gå till något som man inte kan se meningen med. Men jag kan skriva det i min utvärdering, eller så kan jag gå därifrån. – Min kropp tvingade mig ut. Jag gick ut och krävde något annat! Men mina elever ska stanna!"

Kan gå – ska stanna. Det är skillnaden mellan lärare och elev. Och häri ligger det etiska kravet – att ge avkall på maktutövningen när det går.

Ett annat exempel på att gå till sig själv:

"När jag som AKT-lärare hämtade en elev för samtal, utbrast ämnesläraren irriterat – Ska det alltid ske på samhällslektionerna? Jag fick dåligt samvete och var tvungen att ta upp det med honom senare. Det var bra att vi fick prata igenom det. Men vad mycket energi det gick åt. Det fick mig att tänka på hur svårt det måste vara för barn att bli utskällda."

Återigen tänkte Janni på barnen. När det gör så ont i mig, hur ont gör det då inte i dem? När det var så svårt för mig att prata om det efteråt med min jämställda kollega, hur omöjligt måste det då inte vara för eleven att gå till läraren efter förödmjukelsen och prata om det.

Därför lägger Janni stor vikt vid att själv ta upp orättfärdigheter med barnen.

En tjej har för vana att kommentera allting trots att det inte är hennes tur att prata. Vid utvärderingssamtalen har de kommit överens om att hon inte bara ska prata rakt ut. En dag lät Janni en kille som annars är ganska tyst prata fritt och när tjejen sedan pratade avbröt Janni henne. Kort därefter avbröt Janni sig själv: "vad är det jag gör, det är ju orättvist, kan inte ni hjälpa mig så jag inte gör om det?"

Janni får hjälp med att vara mindre orättvis och barnen lär sig att makthavare kan ha fel ibland, och att de som medborgare har ett medansvar för att felen uppmärksammas och korrigeras.

Det är inte alltid på samhällskunskapslektionerna som barnen lär sig att vara demokratiska. Med andra ord: Varför ska man prata om demokrati på samhällskunskapen om förhållandet mellan lärare och elev är odemokratiskt?

För Janni är det mycket viktigt att fråga först och att förhålla sig kritiskt. Låt oss därför avsluta med en liten historia där det kunde ha gått gale:

"Jag hade en elev som jag just hade blivit lärare för, och då ska man vara försiktig. Jag förklarade något för honom inom matematik och då började han skratta. Jag skulle just förklara vidare, men så frågade jag istället varför han skrattade. Då svarade han: Det är för att när du förklarade, så blev det plötsligt så enkelt! Det är precis det som ger mig energi – när jag får underlätta för barns inläring.

Och jag tänkte på min egen skoltid. Det är så tydligt. Vi hade en vikarie, och hon såg mig."

Att bli sedd eller inte bli sedd, det är frågan!

Noter

1. Utskälld utkom på Libers förlag 2003.

2. De yngsta barnen i en klass har enligt ett kanadensiskt projekt, som beskrivits i Politikens nätupplaga 3/4 2012, 30 % större risk för att få diagnosen ADHD än sina 11 månader äldre klasskamrater. Forskare: Richard Morrow, University British Columbia. Borde pojkar börja skolan senare då? Nej, säger barn- och undervisningsministern – utan begrundan.

I Danmark får 12 000 personer under 18 år ADHD-medicin, varav 6 000 är mellan 6 och 12 år.

ADHD-medicin kan ge problem med sömn, hjärta och fysisk utveckling.

Av allt att döma kan siffran sänkas betydligt om pojkarna var äldre vid skolstarten och om skolorna hade mer ADHD-pedagogik. Pojkarna skulle bli mindre utskällda och lära sig mer. Vore det inte värt att prova?

3. Ett exempel: När en pojke alltid hade huvan för ansiktet satte vi upp en regel om att man inte fick ha huvor och kepsar på sig i klassrummet.

4. Enligt den franska filosofen Maurice Merleau-Ponty har intentionaliteten sitt ursprung i "den levda kroppen". Tämjs kroppen, så tämjs tanken. Läs mer i Erik Sigsgaard, Kim Rasmussen och Søren Smidt (1998). Andre Måder. I serien Grænser Eller Ej? Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag (s. 189 f). På svenska finns Kroppens fenomenologi (2000) av Merleau-Ponty.